

Editorial

Sociologická teorie jako text

Jan Balon, Csaba Szaló

Od sociologické teorie mnoho čtenářů vyžaduje něco podobného, co je charakteristikou velkých románů a dramát: aby poskytla ucelený obraz naší skutečnosti. Místo toho, abychom – již jaksí konvenčně – sledovali způsob odlišování sociologické teorie od obecného povědomí, může nás inspirovat odhalení sdílené ideje totality, jež propojuje sociologickou teorii s historickými a uměleckými žánry. Historické romány a historická dramata nám umožňují porozumět nároku, jenž je klasicky kladen na sociologickou teorii, nároku, aby zobrazovala totalitu sociálního života. Umělecká forma v historických románech a dramatech podle Geoga Lukáče (1977) implicitně přijímá a dále krystalizuje představu, že je možné zobrazit totalitu sociálního života. Právě tím, že dějepisectví, podobně jako historizující literární tvorba, zakládá vlastní odlišnost na základě normativního požadavku zobrazení totality určité doby, otázku možnosti či nemožnosti zobrazení této totality vymísťuje do podoby otázky o způsobu jejího zachycení. Jinak řečeno, činí z ní pouze otázku tvorby, invence správného způsobu zobrazení skutečnosti. Nutně omezený rozsah historických románů (stovky stran) a historických dramát (několik málo hodin) vede k tomu, že umělecká tvorba musí tento úkol zobrazení totality zvládnout prostřednictvím estetické formy, prostřednictvím formální koncentrace, jež vzniká zachycením ne všech, ale jenom zásadních charakteristik totality daného období. Právě tato koncentrace, jež je vynucená formou uměleckého díla, vede k názoru, podle kterého lze určitou historickou totalitu sociálního života, její nekonečnou složitost, zobrazit vždy pouze v relativním poměru (například ve smyslu měřítka mapy), a tím pádem nedokonale.

Na jedné straně máme totalitu sociálního života, představovanou v podobě určitého historického období, nebo dokonce v podobě universálního prostoru lidské existence (Antigoné můžeme pojímat jako drama zachycující sociální realitu antiky, ale také jako dílo pojednávající o tragédii potenciálně přítomné vždy a všude tam, kde žijí lidé). Na straně druhé nacházíme zobrazení této totality, jež je nutně vždy nedokonale a reduktivní ve vztahu k zobrazované totalitě sociální reality. Jak ukazuje Hayden White (1975), dějepisectví se neobejde bez použití literární techniky metonymické redukce založené na vztahu části a celku. Pro nás je důležité, že přítomnost metonymií nejenom v textech historiků, ale také v historických románech, dramatech, a dokonce v sociologických teoriích, ukazuje na přítomnost legitimní redukce celku na jednu z jeho částí, a to na část, jež je v těchto textech (nebo v diskurzech, v nichž tyto texty vznikají) považovaná za nejpodstatnější z hlediska konfigurace zobrazené totality sociální reality. Historické romány a historická dramata ukazují, jak tyto

metonymické vztahy nepůsobí reduktivně pouze ve směru od částí k celku (celek je redukován na část, například život na lásku nebo práci, respektive totalita sociální reality na ekonomiku), ale také ve směru od celku k části, kdy určitá část je redukována na manifestaci smyslu celku (dělník se stává proletářem, historickým aktérem v třídním boji). Metonymická redukce vytváří v historických románech vztahy, jež jsou klíčové při psaní sociologické teorie: vztah aktu a aktéra na jedné straně a vztah příčiny a účinku na straně druhé. Tyto metonymické vztahy umožňují zobrazit síly a aktéry, kteří nejsou na první pohled viditelní, kteří mohou existovat v pozadí empirické, pozorovatelné historické reality. Srozumitelnost historických románů a historických dramát předpokládá čtenářovu schopnost myslet prostřednictvím kategorií, které odkazují k tomuto rozdvojenému světu aktérů, sil, vlivů a dopadů. Není tomu jinak ani v případě srozumitelnosti sociologických teorií.

Moderní myšlení, jak se zdálo alespoň před několika desetiletími, může, a dokonce musí přijmout skutečnost, že zobrazení sociální reality nikdy nemůže dosáhnout dokonalosti. Jinak řečeno, zobrazení totality vždy zůstává reduktivním a relativním způsobem psaní. Oproti tomu, jak ukazuje Georg Lukács (1977), umění se tato možnost upřímnosti nedostává. Přitom je jasné, že žádné umělecké dílo nemůže obsáhnout složitost lidského života ani na úrovni jednotlivce. Avšak umělecká tvorba je založena na tom, že pro nás, „autory“, evidentně nedokonalé a nutně reduktivní zobrazení lidského života musí působit na „čtenáře“ tak, jako kdyby bylo dokonalým zobrazením totality tohoto života, jako kdyby bylo ještě intenzivnější, ještě životnější, než samotný život čtenářem zakoušený. Historické romány a historická dramata jsou tedy buď schopny vzbudit pozornost a vytvořit náležitou estetickou zkušenost, nebo ne. Klíčem k tomuto působení je zakoušení totality historické reality na straně čtenáře. Vypadá to tak, že ani v případě sociologické teorie nestačí objevit, odhalit a zobrazit podstatné souvislosti sociální reality; tyto souvislosti se musí zobrazit formou psaní, jež esteticky působí na čtenáře, jež vede k určité formě historické zkušenosti.

Richard Rorty ve svém slavném textu „Philosophy as a Kind of Writing“ (1978) dal zřetelně najevo, že filosofové, ačkoli se obvykle tváří, že ve své tvorbě rozvíjejí velké myšlenky a řeší velké problémy, v daleko větší míře, než jaká by odpovídala nároku na originalitu vlastního myšlení, přejímají a reprodukují určité historicky podmíněné způsoby a styly psaní, jejichž osvojením prokazují svou oborovou kompetenci a z nichž odvozují svou intelektuální autoritu. Přijmeme-li Rortyho pohled na věc, jednotlivé tradice, školy či směry se nerozcházejí ani tak ve svých ideových východiscích, poznávacích zájmech, teoretických či metodologických nárocích, jako spíše v preferovaných formách, stylech a způsobech „psaní“ textů. Ideové rozepře dlouhodobě považované za skutečné spouštěče různých „válečků“ ztrácejí v historických výkladech vývoje jednotlivých disciplín svůj prvořadý význam. Nejsou to jen myšlenky a způsoby jejich rozvíjení, jež vypovídají o historické souvislosti formování vědních oborů; jsou to také způsoby, jakými si o nich vůbec můžeme dovolit psát. Prvek „přizpůsobení se“ standardní praxi je přitom zcela klíčový, neboť jednotlivé vědní obory upevňují své hranice nejen prostřednictvím vymezení svého předmětu, nýbrž i prostřednictvím vymezení přijatelného stylu psaní, jak to zřetelně ukazují dvě základní formy vědeckého „psaní“: akademicky rigidnější styl „psaní“ časopiseckých článků, nebo individuálnější, formálně rozvolněnější a kreativnější styl „psaní“ monografií. V oborových stylech „psaní“ se pochopitelně silně projevuje samotná vědecká vyzrálost či sjednocenost

jednotlivých disciplín, přičemž, jak se zdá, platí, že progresivnější jsou ty, které dokáží nestandardní způsoby psaní co nejvíce eliminovat a alespoň ve své mainstreamové produkci nepřipouštějí alternativy. Vědci svou výjimečnost prokazují tím, jak „originálně“ jsou schopni se přizpůsobit standardní praxi.

V krystalicky čisté podobě se tyto intuice ukazují v historicky nevyjasněných obořových způsobech „psaní“, jejichž exemplárním případem je *sociologická teorie*. Bylo by velice obtížné zpochybnit její vliv na formování oboru. Je v současnosti jednou z všeobecně přijímaných specializací pevně usazených v akademických strukturách, disponuje mnoha publikačními kanály v podobě oborově prestižních časopisů či monografických řad publikovaných významnými nakladatelstvími a lze v jejím případě mluvit o poměrně sjednoceném výukovém kurikulu. Přesto je její existence stále nesamozřejmá a až chronicky nejasná nejen z hlediska představ o vědecké relevanci její produkce, nýbrž i z hlediska standardů akademického psaní textů. Je tomu tak i přesto, že málokterá výzkumná oblast vynaložila tolik systematického úsilí na objasnění toho, co se za ní skrývá. Bez přílišné nadsázky řečeno, enormní množství textů hledajících odpověď na otázku, co je sociologická teorie, může vyvolávat dojem, že vlastním předmětem zájmu sociologické teorie je dopátrat se, co by to tak mohlo být a čemu by bylo možné a žádoucí se přizpůsobit. Bohužel často nepřekonatelnou (první) překážkou bývá, že se zdá nemožné shodnout se nejen na tom, zda něco takového jako určitá sociologická teorie vůbec *je*, nýbrž i na tom, zda něco takového jako určitá sociologická teorie, taková, jakou bychom si ji přáli mít, vůbec kdy *existovala*. Dějiny sociologické teorie, podobně jako dějiny filosofie, o nichž Alfred N. Whitehead prohlásil, že „jsou řadou poznámek pod čarou k Platónovu dílu“, naznačují, že jejím hlavním problémem nemusí být ani tak nesjednocenost jejího předmětu či obsahu, jako spíše nevyjasněnost a jistá zacyklenost jejího způsobu „psaní“. Jak to velmi pregnančně vyjádřil Stephen P. Turner (2004: 157), „velcí myslitelé zastoupení v kánonu, Weber, Durkheim, Marx, včetně Parsonse a Habermase v další etapě, psali texty, jež byly téměř výhradně komentáři, pojmovými vylepšeními a revizemi“.

Tyto nepochybnitelné oborové autority tak formovaly určitý způsob psaní, jenž je pro sociologickou teorii charakteristický do současnosti. Z hlediska sociologické produkce objem textů o teorii/teoriích zcela jistě převyšuje objem textů, jež určitou teorii rozvíjejí. Zřejmě nejdůležitější sociologická teoretická kniha, jež na poměrně dlouhou dobu stanovila standard teoretické práce, Parsonsova *The Structure of Social Action*, která se, jak to formuloval Charles Camic (1989: 94), vzhledem ke „své odhodlanosti zaujmout jednu troufalou linii argumentace a rozpracovávat ji otázku po otázce [...] stala velkolepou ukázkou teoretické logiky sociologie v provozu,“ byla z jiného úhlu pohledu také strukturovaným výtahem z díla Parsonsových předchůdců a revizí jejich myšlenek. Dominantními nástroji psaní uplatňovanými v rámci sociologické teorie se tak staly interpretace, výklady, souhrny, které často pouze v jiném konceptuálním přiodění reprodukovaly ty rozpory, jež sociologické teorie v minulosti vedly ke slepým koncům. Vzhledem ke skutečnosti, že to, na čem se ukazuje a prověřuje, co je sociologická teorie, vzešlo od velmi malého počtu autorů či autorek (neproblematicky bychom se zřejmě shodli nanejvýše na několika desítkách kanonických postav sociologické teorie), jsou pro akademický styl psaní teoretických textů zcela zásadní i ty texty, jež mají, pokračujeme-li v logice výše napsaného, podobu interpretací určitých

interpretací, výkladů určitých výkladů, souhrnů určitých souhrnů, výkladů určitých interpretací, souhrnů určitých výkladů apod.¹ Tyto texty o sociologických teoriích mají zpravidla podobu učebnicových souhrnů, výborů, čítanek či tematických antologií, jež se pokoušejí představit, uspořádat či zachytit základní linii historického směřování sociologické teorie, nejčastěji na příkladech vybraných vůdčích osobností, škol či myšlenkových proudů. Ke každému formativnímu období bývá přiřazeno několik oborových autorit, dějiny sociologické teorie se neustále přepisují, znovu a znovu je formován její kánon, a to především ve vztahu k novým objevům a módám.

Ačkoli sociologická teorie prošla v průběhu své existence bouřlivým vývojem, je třeba říci, že na rozdíl kupříkladu od sociologického empirického výzkumu nedospěla až na řídké výjimky ke standardní podobě teoretické práce v sociologii. Příčinou byla nejen heterogenita výzkumných teoretických zájmů, nýbrž i, jak jsme se pokusili naznačit, heterogenita způsobů psaní. V současnosti se tato nesjednocenost stává ještě výraznější vzhledem ke skutečnosti, že produkce sociologické teorie jen v nemnoha případech překračuje hranice této své oborové specializace.

Jak to velmi důrazně vyjádřil Steven Seidman (1991: 131) ve svém slavném článku „The End of Sociological Theory“: „Sociologickou teorii dnes dělají a spotřebovávají téměř výhradně sociologičtí teoretici.“ Sociologická teorie se stala samostatnou specializací se svými vlastními hierarchiemi, kritérii členství, kariérními dráhami či mechanismy sebeudržování a sebestvrzování. Kde však neexistuje standardní podoba „práce“, je nezbytné redukovat divergentní a často zcela nespojitelné styly práce či způsoby psaní jinými prostředky, nemá-li se sociologická teorie stát výzkumnou oblastí, v jejímž rámci lze zkoumat cokoli, co je možné nějakým způsobem spojit se široce pojatým zájmem o sociální život (tedy prakticky cokoli) a může v ní působit kdokoli, kdo je ochoten sám sebe za sociologického teoretika označit. Koexistence rigidnějších forem teoretické argumentace, jež nepřestávají usilovat o kontinuitu teoretických výzkumných programů, s nespoutanými esejistickými formami či morálně angažovanými formami sociálního zkoumání pod označením sociologické teorie naznačuje, že představy o standardní teoretické práci nejsou ničím více než iluzí udržovanou v sebezáchovném zájmu. Situace, v níž se sociologická teorie ocitá, se zdá – opět – nejistá a nejasná.

Pesimismus však není sdílen všemi. Kupříkladu Charles Camic a Neil Gross (1998) ve svém ohlédnutí za posledním vývojem sociologické teorie velmi detailně dokládají, že ani současná kritická situace neznemožňuje smysluplnou teoretickou práci. Rozeznávají osm aktivních a relativně oddělených (třebaže, jak už to u dělby práce v sociologii samozřejmě bývá, vzájemně provázaných) intelektuálních projektů sociologické teorie, jež jsou v současné době systematicky rozvíjeny: I. konstrukce obecných nástrojů pro využití v empirické analýze, II. syntéza rozličných teoretických přístupů, III. zdokonalení teoretických výzkumných programů, IV. dialog mezi rozličnými teoretickými přístupy, V. rozšíření/rekonstrukce

¹ Tato skutečnost byla nesčetněkrát komentována. Kupříkladu Stanley Fish (1989: 340–341) upozorňoval, že „pozvolné mizení teorie není signalizováno mlčením, nýbrž rostoucím množstvím diskusí, časopisů, symposií a příspěvků soupeřících o právo příběh teorie zrekapitulovat. [...] teorie dnes skomírá; čas se krátí a jedině, co teoretikovi zbývá, je přiznat tuto skutečnost.“

současných teoretických přístupů, VI. práce s dřívějšími teoretickými ideami, VII. diagnóza současných sociálních podmínek, VIII. rozklad sociologické teorie. V takovémto pojetí jsme chtěli v tomto čísle *Sociálních studií* sociologickou teorii prezentovat a je pochopitelně jen na čtenářích, aby posoudili, zda se to alespoň částečně podařilo.

Literatura

- CAMIC, Charles. Structure After 50 Years: The Anatomy of a Charter. *American Journal of Sociology*, 1989, roč. 95, č. 1, s. 38–107. ISSN: 0002-9602.
- CAMIC, Charles; Neil GROSS. Contemporary Developments in Sociological Theory: Current Projects and Conditions of Possibility. *Annual Review of Sociology*, 1998, roč. 24, č. 1, s. 453–476. ISSN: 0360-0572.
- FISH, Stanley. *Doing What Comes Naturally*. Oxford: Clarendon, 1989. 613 s. ISBN 9780822309956.
- LUKÁCS, György. *A történelmi regény*. (The Historical Novel). Budapest: Magvető, [1936] 1977. 495 s. ISBN: 9632705963.
- PARSONS, Talcott. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill, 1937.
- RORTY, Richard. Philosophy as a Kind Of Writing. An Essay on Derrida. *New Literary History*, 1978, roč. 10, č. 1, s. 141–160. ISSN: 0028-6087.
- SEIDMAN, Steven. The End of Sociological Theory: The Postmodern Hope. *Sociological Theory*, 1991, roč. 9, č. 2, s. 131–146. ISSN 0735-2751.
- TURNER, Stephen P. The Maturity of Social Theory. In CAMIC, C., JOAS, H. (eds.) *The Dialogical Turn. New Roles for Sociology in the Postdisciplinary Age*. New York: Rowman & Littlefield, 2004, s. 141–171. ISBN 0742527115.
- WHITE, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University, 1975. 464 s. ISBN 9780801817618.